
2.4. «ПРАКТИЧНИЙ ПОВОРОТ» У ФІЛОСОФІЇ ТА ПРАКТИКА ЇЇ ВИКЛАДАННЯ

Ключова проблема викладання філософії полягає у тому, що, на відміну від інших дисциплін, її не можна представити у вигляді неспростовних положень і готових істин. Ситуація онтологічного повороту (М. Гайдеггер) або, використовуючи поняття іншої філософської стратегії, «постметафізичного» мислення (Ю. Габермас), посилює цю відмінність. Намагання охопити максимальну кількість імен, учень, проблем і підходів нерідко обертається їх неминучим спрощенням та зведенням до єдиного парадигмального знаменника. Як наслідок, філософія втрачає свою унікальність відкритого знання і перетворюється або на ідеологічну дисципліну (згадаймо радянські часи), або на «нецікавий» предмет (в уяві багатьох теперішніх студентів). За умов, коли, з одного боку, потреба в ідеологічній заангажованості філософії зникла, а з іншого, посилилася тенденція до розмежування численних дискурсивних стратегій філософії, головним чином, сучасних від класичної модерної, проблема теоретичної демаркації філософії набуває особливої гостроти. Зорієнтуватись у складній конфігурації ідей, напрямів і рухів сучасної філософії та відповісти на питання про те, що є філософія і навіщо вона потрібна сучасній людині, стає дедалі складніше.

Для кожного викладача філософії ці питання є справжнім викликом професійній кваліфікації. Досвід свідчить, що витлумачення філософії лише у теоретичних межах традиційної парадигми філософування нерідко спричиняє у студентів враження про абстрактність філософії, яку розуміють як відірвану від життєвої практики умоглядність. Відтак зміцнюється стереотип філософії як «ненауки», що провокує позбавлене вимог строгої раціональності «ненаукове» ставлення до неї. Подекуди вивчення філософії перетворюється на інтелектуальну розвагу, що захоплює одних студентів і залишає відверто байдужими інших. За умов, коли лекційний курс

є «масовим» (потік, що охоплює 100–200 студентів), така різна емоційна налаштованість студентів створює значні проблеми. А тому важливим моментом стратегії викладання курсу є чітке і зрозуміле визначення очікувань від курсу (як для студентів, так і для самого викладача) та методів їх здійснення. Важливо, щоб усі ці визначення були узгодженими одне з одним та поставали реальними шляхами обґрунтування теоретичної легітимності філософії як навчального предмета та академічної галузі, що відповідає сучасним вимогам університетської освіти. Сучасні уявлення про практичність філософії, що фіксуються у понятті «практичного повороту», дають змогу певним чином віднайти способи гармонізації предмета філософії та стратегії її викладання. Зазначимо, що практичність філософії можна визначити як життєву вкоріненість філософської раціональності у процес конституювання людського буття. У контексті сучасної філософської рефлексії існують різні варіанти розуміння цього процесу (наприклад, прагматичний, феноменологічний, когнітивний, лінгвістичний, феміністичний тощо).

Принциповим у визначенні філософії і таким, що вирізняє її з-поміж інших форм духовного досвіду, в аспекті її практичного характеру, є її фундаментальна «запитальність»¹. Остання дає змогу переконати студентів, що не варто чекати від курсу філософії отримання певної суми остаточно визначених знань. Головним, що становить сенс філософської «запитальності», є виявлення спроможності людського мислення формулювати фундаментальні питання, що нерідко називаються «вічними», та пропонувати певні стратегії відповідей на них. При цьому необхідно обґрунтувати, що така практика мислення є не просто забавкою розуму, а засобом його вдосконалення з метою вироблення нових можливостей розуміння людського життя. Відповідно, низка вчень та ідей, що розгортається перед студентами у курсі філософії, є не що інше, як виявлення різноманітних версій філософських відповідей на практичні запити людського життя.

Визнавати власну практичність не є для філософії новою справою, адже «запитальний» характер щодо людського буття притаманний філософії починаючи з її витоків. Невипадково для давніх

¹ Наприклад, Стефан Ло відповідь на питання *що таке філософія* починає з розгляду природи філософських питань. Див.: *Law S. Eyewitness Companions Philosophy DK*. – London; New York; Melbourne; Munich; Delhi, 2007.

греків основною темою філософування була проблема блага та гідності людського життя. Як слушно зауважує український філософ С. Пролеєв, наголошуючи на етичній зорієнтованості античної філософії, «сама світобудова і життя космосу розуміються через образи і поняття, що мають виразно етичний характер. Виходячи з цього, ми можемо сказати, що світ, усесвіт, космос для античного мислителя ніколи не виглядали чимось механічним, бездушним. Навпаки, через осмислення космогонії здійснювалося розкриття сутності життя, що її утворюють, і вищої волі, що діє у світі»¹.

У контексті сучасної філософської думки також спостерігаємо посилення її етичної складової. Про зростання інтересу до аксіології та філософії моралі говорить інший український філософ А. Єрмоленко. Він відзначає, що видання на початку 1970-х рр. збірника за редакцією М. Ріделя «Реабілітація практичної філософії» є спробою відновити ту єдність економіки, політики та етики, яку було закладено ще в практичній філософії Аристотеля і втрачено за доби модерну: «Усвідомлення необхідності морально-ціннісної переорієнтації суспільства й пов'язаний з цим ренесанс практичної філософії в цілому, етики зокрема, що його переживають гуманітарні та суспільні науки світу останньої третини ХХ століття, надихають на пошуки нових підходів до розв'язання цих проблем»². Розглядаючи філософію як низку відповідей на конкретні запитання, зумовлені людським життям, ми спростовуємо розхоже уявлення про неї як «абстрактну зарозумілість». Натомість, віднаходимо зв'язок філософії із практикою людського життя як сукупним соціокультурним досвідом певної епохи.

Чому саме контекст сучасної філософської рефлексії є сприятливим для виявлення «практичності» філософії, й яким чином це заторкує викладання філософії? У пошуках відповіді на ці запитання спробуймо з'ясувати, які уявлення щодо практичності філософії є популярними у викладанні філософії, наскільки вони відповідають сучасній настанові на практичність філософії, що саме визначає розуміння «практичного повороту» у сучасній філософії, які інноваційні методи викладання сприяють здійсненню переорієнтації філософії з «абстрактної» на «практичну» галузь знань.

¹ Пролеєв С. В. История античной философии. – М.: Релф-бук; К.: Ваклер, 2001. – С. 128–129.

² Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 8.

Слід зазначити, що важливим стимулом нашої розвідки стали враження, отримані від участі у міжнародному науковому семінарі «Практичний поворот: сучасна філософія в та поза університетом»¹, головною метою якого було ознайомлення його учасників – викладачів філософії з університетів Білорусі, Росії та України з новітніми тенденціями щодо «практичного повороту» в сучасній філософській думці та засобів його реалізації у викладанні філософії. Але перш ніж детальніше висвітлити роботу згаданого семінару, зробимо уточнення щодо поняття практичності філософії.

У найзагальнішому плані практичність філософії полягає в її спроможності змінювати наявний стан речей у світі. Проте недостатньо надати філософії право творення дійсності. Важливо обґрунтувати його чинність.

Однією з найбільш поширених у сучасних українських університетах залишається марксистська версія обґрунтування практичності філософії². Відомо, що марксизм наполягає на революційно-практичному характері філософії – згадаймо відому тезу К. Маркса, згідно з якою «філософи тільки по-різному *пояснювали* світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його»³. Відповідно, філософія постає інструментом перетворення світу, а не лише його запізнілим поясненням. Єдність теорії та практики проголошується принциповою засадою марксистського вчення. Проте така потужна практична налаштованість обертається її власною загибеллю, перетворенням із самостійного духовного феномена на похідну від способу матеріального виробництва форму ідеології. Практичність філософії у марксизмі визначається не її інноваційними версіями у відкритті нових шляхів розуміння людського буття, а її спроможністю фіксувати визначену базисними чинниками реальність.

Відповідно до такого розуміння, радянська система освіти висувала однією із основних вимог до викладання філософії «поси-

¹ Діяльність Регіонального проблемного семінару (липень 2008 – серпень 2010) мала на меті розробку моделей інноваційного викладання практично зорієнтованої філософії у пострадянських університетах Білорусі, Росії, України. Цей захід, що був продовженням семінару «Сучасна комунікативна філософія та комунікативні стратегії у викладанні філософії» (2003–2006), відбувся на базі Європейського гуманітарного університету (Білорусь/Литва) за підтримки Програми регіональних семінарів з удосконалення викладацької майстерності (Інститут відкритого суспільства, Будапешт).

² Було б завчасно робити висновок, що методологічні настанови філософії радянського періоду остаточно зникли з освітянського простору України. Їх вплив ще можна простежити і на сторінках підручників, і у викладацьких позиціях.

³ *Маркс К. Тези про Фейєрбаха // Маркс К., Енгельс Ф. Твори.* – К.: Держполітвидав УРСР, 1958. – Т. 3. – С. 11.

лення» практичного характеру філософського знання. Йшлося передусім про виявлення зв'язку марксистської філософії із різноманітними формами досвіду та їх взаємовпливу. «Профільність» викладання філософії іноді набувала анекдотичних форм, змушуючи її викладачів шукати зв'язок філософських ідей із, наприклад, зростанням продуктивності виробництва у м'ясо-молочній чи текстильній промисловості (посилаюсь на власний досвід викладання філософії у технологічному інституті харчової промисловості). Якщо ж зважити на те, що філософія мала статус світоглядно-ідеологічної дисципліни, зміст якої утворювали конкретно визначені ідеологеми, а метою поставало формування певного типу свідомості, то вимога їх поєднання з практикою соціалістичного будівництва остаточно руйнувала бодай які ознаки практичності філософії як способу трансформації людського буття.

Таке соціально-профільне розуміння практичності філософії теоретично та історично збанкрутіло і стало надбанням минулого досвіду, хоча його відгомін, у той чи той спосіб, і сьогодні можна почути в українських університетських аудиторіях.

Протилежним означеній позиції є заперечення практичності філософії. Його теоретичні витoki простежуються у відмові Гегеля надати філософії право на «повчання» світу¹.

Німецький філософ стверджує, що «завдання філософії – досягнути те, що є, тобто розум. Що ж до окремих людей, то, звичайно, кожний по собі *син свого часу*; так і філософія є час, досягнутий думкою»². Відповідно, Гегель у «Філософії права» говорить про розум як троянду на хресті сучасності, пізнання якого завдяки філософії є примиренням із дійсністю³. Завершує це його міркування звернення до міфологічного образу сови Мінерви. Так, Гегель говорить про те, що філософія спроможна лише зрозуміти, але не омолодити певну застарілу форму життя: «...сова Мінерви починає свій політ лише з настанням сутінок»⁴. Відтак, філософія виявляється безсилою перед майбуттям. Вона, за Гегелем, «є проникненням до розумного, досягнення наявного і дійсного, а не виопукленням потойбічного начала, яке казна-де існує, точніше, можна з певністю сказати, де саме, у хибі однобічного, пустопорожнього резонування»⁵.

¹ Гегель Г. В. Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С. 55.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 56.

⁵ Там само. – С. 53.

Отже, говорити про зв'язок філософії з практикою життя, за Гегелем, можна лише у минулому часі, де втілення ідеї вже відбулося поза впливом філософії. Завдання ж філософії – декодувати це втілення у сфері мислення. Не випадково видатний філософ зауважує, що навіть платонівська республіка, що стала взірцем порожнього ідеалу, по суті відображала природу давньогрецької моралі. За допомогою філософії ми приходимо до розуміння того, що дійсною є лише ідея. «Уся справа в тому, щоб через видимість тимчасового і мінливого пізнати субстанцію, що іманентна, і вічне, що присутнє в теперішньому»¹ – висновує німецький мислитель. Отже, навіть у такого завзятого опонента практичності філософії, як Гегель, спостерігається виявлення зв'язку філософії з життям, хоч і оберненого у перспективу минулого.

Що ж можна запропонувати сучасному студентові як альтернативу вищезазначеним підходам, здатну переконати його у корисності філософії не лише як адекватної експлікації минулого, а й коректного проектування майбутнього? Ідея «практичного повороту» у сучасній філософії, що обговорювалася на згадуваному семінарі, видається плідним ресурсом міркувань щодо поставленого питання. Коротко зупиняюсь на основних ознаках теоретичної чинності такого повороту.

Передусім, про «практизацію» філософії можна говорити у контексті «постметафізичного мислення». Адже, незважаючи на те, що філософія у своєму витoku позиціонує себе як практична галузь знань, з часом, особливо у модерній думці, ця її характеристика дезавується як несуттєва та така, що спотворює істинне розуміння філософії. Практичність обтяжує останню турботою про повсякденне, тоді як її призначення полягає у виході з нього та перебуванні у вимірі чистої теорії. Філософія постає справою чистого розуму, для якого сфера мислення є єдиною реальністю (вищезгадана гегелівська позиція – кульмінація означеного підходу). Сучасна філософія вже не може задовольнитися такою позицією. Ситуація онтологічного повороту у філософії початку ХХ ст. зумовлює розмежування сучасного та традиційного класичного мислення, а відповідно, і нової інтерпретації самої філософії, де практичний її аспект набуває значної ваги.

Головною особливістю сучасного потрактування практичності філософії є те, що практичність втрачає ознаки зовнішньої інстру-

¹ Гегель Г. В. Ф. Философия права. – С. 54.

ментальності – її не варто застосовувати ззовні. «Практизацію» філософії слід виявляти як її іманентну властивість. Відтак, уже саме визначення філософії має містити вказівку на практичність філософії як таку форму раціональності, що дає змогу мисленню відкривати нові горизонти розуміння людського буття, і не лише у вимірі здійсненого, а й у перспективі майбутнього. Студенти повинні зрозуміти, що вивчення філософії є не додатковий бонус у їхній освіті, а ефективний засіб вдосконалення їхнього мислення, що становить життєву потребу сучасної людини. Адже на сьогодні розвиток індивідуального мислення є справою надзвичайно важливою.

Так, реалії сучасного світу створюють дедалі більше загроз персональній ідентичності. Сучасній людині все важче зберегти себе та власний світ. Сьогодні ми є свідками масового втручання різноманітних технологій маніпулювання з людською свідомістю. Розвиток науки, особливо когнітивних досліджень, дає змогу працювати з людською свідомістю, використовуючи невідомі дотепер техніки. І якщо раніше мова йшла про ідеологічну «обробку» людини, інструментами якої виступали ясні та чіткі ідеологічні догми (ті ж, хто не піддавався такій «обробці», опинялись у таборах або фізично знищувалися), то тепер дедалі активніше застосовуються методи впливу, які не піддаються прямому раціональному діагностуванню. Когнітивістика, занурюючись у глибини мозкових нейронних структур, пропонує такі знання про мислення та психіку людини, які дають змогу обійти її свідому сферу та безпосередньо атакувати захисні інтелектуальні функції.

«Переконувати» у брехні – нині справа не лише лиходіїв та морально скалічених людей. Очевидним стає факт, що діяльність політиків, навіть у країнах розвиненої демократії, все більше зосереджується не на пошуках відповідної інтересам держави стратегії влади, а на піднятті власних рейтингів. Адже відомо, що політика демократичних країн є залежною від вибору народу. Особливо це стосується країн із незначним досвідом державності та демократії, зокрема, України, де громадянське суспільство – слабе, а свідомість людей переобтяжена тоталітарними або колоніальними стереотипами та упередженнями. Традиційні фактори впливу авторитету політиків на громадську думку – патріотичні чесноти, інтелектуальна потужність і чесність – поступаються цинізму, відвертій брехні, низькій освіченості учасників політичних перегонів.

У поєднанні з науково обґрунтованими технологіями вони є вкрай небезпечними.

Додамо до політичних чинників маніпулювання свідомістю комерційний тиск реклами, що не залишає практично жодного вільного місця у життєвому просторі сучасної людини. Стає дедалі очевиднішим, що не лише привиди тоталітарних режимів, а й здобутки сучасних демократій, з їх культом науки та вільної конкуренції, можуть загрожувати праву людині правильно мислити. Людині все складніше покладатись у житті на певні інституції. Держава, освіта, політика, наука не гарантують захисту від маніпулювань та фальсифікації. Важливим висновком, що випливає з аналізу сучасного світу, стає переконання у тому, що людина змушена захищати свої гідність та мислення власними зусиллями.

Університет як такий культурний феномен, що має стояти на сторожі людського мислення, його автономії та свободи, має відродити своє призначення. Найбільш надійним і випробуваним засобом захисту людського мислення є філософія. Ідея критичного мислення знову набуває своєї актуальності. Твердження К. Поппера про те, що «віра в розум є не лише вірою в наш розум, але також – і навіть більше – вірою в розум інших»¹, набуває за сучасних умов дещо інших конотацій. Адже, за Поппером, навчатися можна лише тоді, коли серйозно сприймаєш аргументи інших людей. Але, як наголошує відомий мислитель, «ми повинні не просто вислухати аргументи, ми зобов'язані нести відповідальність за те, як наші дії впливають на інших людей. Зрештою, раціоналізм обумовлює визнання необхідності соціальних інститутів, що захищають свободу критики, свободу думки, а отже, свободу людини»². Раціоналізація суспільства постає як проектування свободи та контроль над нею розуму.

Однак зробимо уточнення: розуму кожної людини, а не соціальних інституцій взагалі. К. Поппер не звернув увагу на те, що не лише «вороги», а й друзі «відкритого суспільства» – наука, демократія чи то вільний ринок – можуть виявляти ворожість щодо людського права мислити. Відтак, практичність сучасної філософії слід шукати у ситуації, до якої потрапляє мислення сучасної люди-

¹ Поппер К. Открытое общество и его враги: В 2 т. – М.: Междунар. фонд «Культурная инициатива», 1992. – Т. 2. Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – С. 275.

² Там само. – С. 275–276.

ни. Її особливість полягає у тому, що людське мислення стає об'єктом ураження не лише з боку його видимих ворогів, а й власних його породжень.

Сучасний світ викриває глухі кути та безсилля класичної модерної філософії у вирішенні проблеми захисту людського мислення. Людству потрібна філософія іншого ґатунку, для якої практичний характер є не випадковою ознакою, а іманентною сутністю. Адже зміцнення позицій самостійного мислення кожної людини здійснюється не лише з метою захисту її гідності від політичних маніпулювань. Не забуваймо, що сучасна людина стоїть перед численними випробуваннями. Екологічна криза, зростання віртуалізації життя, посилення втручання у нього новітніх технологій, зміна цінностей і традиційних способів життя ставлять під питання долю людини як певного роду живої істоти. Відповідно, реакцією на власну безпорадність та беззахисність перед викликами сьогодення, що значною мірою є наслідками впливу на життя людей модерної теоретико-світоглядної настанови, стає пошук людством нових типів мислення. Перегляд основних засад класичної новоевропейської філософії у межах онтологічного повороту визначає роль філософського розуму в цьому пошуку. Саме перехід філософської рефлексії від розгляду суцього до осмислення онтологічних феноменів, що встановлює основний зміст означеного повороту, легітимізує велику кількість феноменів, що у класичній модерній філософії не мали статусу філософських, – наприклад, мова, комунікація, тілесність. Така «нетрадиційність» сучасної філософії дає змогу діагностувати «практичний поворот» у ній.

Чи означає це, що ми маємо покладатися лише на виникнення нової філософії, чи змінювати настанови щодо рецепції та інтегрування у справу сучасного мислення традиційного філософського спадку? Мабуть, і те, й інше. У першому випадку йдеться про вищезазначений онтологічний поворот, що є, в інтерпретації М. Гайдеґера, «подоланням метафізики» у сенсі пригадування забутої нею проблематики буття завдяки «постметафізичному мисленню» (вже в інтерпретації Ю. Габермаса). У другому ж – про альтернативні інтерпретації історико-філософської спадщини, завдяки якій усталені її оцінки змінюються, а відомі ідеї, вчення та імена розкривають свій невикористаний теоретичний ресурс для сучасного мислення. Ідея критичного подолання традиційної метафізики стає лейтмотивом сучасної філософської думки. Процес цей охоплює

багато аспектів. Крім зміни самопозиціонування філософії як значною мірою практичної галузі знань, вона пропонує інший тип філософування, відкриває нові тематичні поля. Все це утворює складний феномен сучасної філософської рефлексії з її множинними дискурсами, що нерідко суперечать одне одному або існують у паралельних інтелектуальних площинах. Наразі не будемо вдаватися до детального аналізу онтологічного повороту сучасної філософської думки. Це вимагає окремого розгляду. Важливо зазначити ті його моменти, які дають змогу виявляти у ньому «практичну» складову філософії. На вже згадуваному семінарі у Вільнюсі, присвяченому обговоренню проблеми «практичного повороту» в сучасній філософії та його впливу на викладання філософії, пропонувалися певні рішення, на яких варто зупинитися детальніше.

Зокрема, «практизація» філософії виводиться із контексту «постметафізичного» мислення. На думку білоруського дослідника І. Інішева, останнє не є змістовною характеристикою певної теоретичної позиції або стратегії. Інструментальність «постметафізичного» мислення виявляє себе у контексті міждискурсивної полеміки у сучасній філософії. Нерідко у значенні «постметафізичне» вживаються такі поняття, як «некласичне» або «постмодерне» мислення. Ці поняття не суперечать одне одному, а виявляють тенденцію подолання традиційної модерної парадигми філософування. Проте поняття «некласичне» та «постмодерне» не дають змоги чітко означити практичний вимір цього процесу. Вживаючи у контексті онтологічного повороту поняття «постметафізичне» мислення, ми не стільки відмежовуємося від попередньої метафізики, скільки прагнемо її достовірного розуміння. «Постметафізичне» є не «неметафізичне», а таке метафізичне, що більшою мірою звернено до «фізичного». Натомість «некласичне» фіксує лише відмежування від класичного модерного філософування, а «постмодерне» має більш вузьке значення, ніж те, що слідує за модерним, – як відмова в універсальній чинності метаповіді (Ж. Ліотар). Таку стратегію мислення можна розглядати як одну із версій онтологічного повороту та «постметафізичного» мислення.

За М. Гайдеггером, філософія завжди сфокусована на граничних засадах суцього, і саме у такий спосіб, коли сама людина піддається витлумаченню й осмисленню щодо свого буття¹. Відтак, не варто

¹ Див.: Хайдеггер М. Введение в метафизику. – СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 1997. – С. 94.

переоцінювати вплив філософії на дійсність. Філософія ніколи не буде спроможна безпосередньо зумовлювати певну історичну ситуацію. Її вплив поширюється лише опосередковано непрямыми шляхами¹. Не випадково Гайдеггер попереджає, що не варто шукати безпосередньої участі метафізики у підготовці революції. Шукати вплив метафізики треба у способі мислення людей, котрі практикою свого життя сприяли її здійсненню. Можна припустити, що «практичний поворот» у сучасній філософії полегшує шляхи розповсюдження метафізики та розширює коло її реципієнтів. Розглянемо деякі зрушення у сучасній філософській тематиці, які підтверджують цю тезу.

Як зазначено, ключовою відмінністю традиційного філософування від «постметафізичного» є теоретична легітимація багатьох некласичних феноменів, завдяки яким уможлиблюється актуалізація онтологічної проблематики. Наприклад, І. Інішев говорить про «прагматичний поворот» у філософії мови. На його думку, сучасна філософія мови, особливо в її аналітичній і герменевтичній парадигмі, є важливим репрезентантом та потужним ресурсом «постметафізичного» мислення. Адже тематичне поле сучасної філософії мови охоплює аналітику не тільки значень мови, а й проблематику дії та світу. Відомо, що Ю. Габермас чітко пов'язує сучасне філософське мислення з лінгвістичним поворотом, суть якого полягає у подоланні лінгвоцентризму попередньої філософії мови у її різноманітних сучасних версіях. Популярні дискусії щодо детрансценденталізації «постметафізичного» мислення, в результаті чого відбувається трансформація суб'єктивного трансценденталізму у медіальний – такий, що виходить не з одиничного самосвідомого суб'єкта, а передбачає комунікацію у спільноті людей як живих істот, також виявляє принципово важливе значення філософської проблематики людської діяльності та мови у контексті посилення «практичності» філософії. Відомо, що «постметафізична» філософія генетично (історично) та категоріально (систематично) пов'язана із певними версіями сучасної філософії мови, а саме з такими, що розглядають мову в її структурному та онтологічному зв'язку з мисленням і світом. Ідеться, головним чином, про постаналітичну філософію «повсякденної» мови та феноменологічну герменевтику. Відтак, висновує І. Інішев, подальший рух «постметафізичної»

¹ Там само. – С. 95.

думки стає невід'ємним від розробки нередукціоністської концепції мовного досвіду.

Наступною стратегією, що визначає «постметафізичне» мислення, є розширення класичного поля практичної філософії. Крім таких традиційних галузей, як етика та політична філософія, інший білоруський учасник зазначеного семінару В. Фурс включає до практичної філософії аналіз перформативності, концептуалізацію «децентрованого суб'єкта» та соціально-історичного світу. Незважаючи на недостатню визначеність тематичного поля сучасної практичної філософії, він пропонує виділити деякі її принципові теоретичні засади, що дають змогу говорити про її «постметафізичну» налаштованість. Так, на його думку, «постметафізичне» осмислення суспільно-історичного світу (термін «соціальний» він вважає розмитим, пропонуючи вживати для позначення тематичного поля сучасної практичної філософії більш точно поняття «суспільно-історичний світ») означає подолання телеологічного розуміння («всесвітньо-історичного процесу») та «методологічного націоналізму» у розумінні суспільства (поняття «сильного суспільства»).

Таке подолання реалізується широким колом концепцій у сучасній соціальній філософії та соціальній теорії. Основна ж розбіжність між ними, на думку дослідника, полягає лише у способі подолання метафізичної позиції самосвідомого суб'єкта у соціальній та політичній філософії: або через інтерсуб'єктивізм, або через децентрацію суб'єкта у повсякденних комунікативних практиках, або на шляху подолання теоретичного антропоморфізму у розумінні суспільства та історії. Відтак, незважаючи на принципові відмінності у дезавуванні теоретичних засад модерної думки у сучасній соціальній теорії, перехід від моделі самосвідомого суб'єкта до «медіальної» моделі є спільною засадою означеного процесу. Обґрунтування «практичного повороту» сучасної філософії значною мірою спирається на актуалізацію медіальних моделей у соціальній аналітиці. Завдяки ідеї медіальності численні фактори, що вислизують з-під контролю самосвідомого суб'єкта, постають як об'єкти дослідження. Відповідно, зміна фокусу уваги на означені чинники, зокрема тілесні, розкриває «медіум» як таке середовище, що створює як самий суб'єкт, так і предмети, що його оточують.

В. Фурс висновує, що «цей медіальний простір, до якого суб'єкт завжди є включеним, відтепер задає фундаментальну систему коор-

динат філософського огляду... *суспільство концептуалізується як динамічне символічне середовище*»¹.

Уточнення, згідно з яким перехід соціально-критичної філософії до «медіальної» моделі не обмежується «лінгвістичним поворотом», підкреслює «практичний» характер медіальної моделі сучасної соціальної теорії. Адже символічні порядки суспільства набагато ширші мови. «Практичною» перевагою «медіальної моделі» сучасної практичної філософії виявляється те, що вона відкриває нову перспективу вирішення проблеми «єдності теорії та політичної практики». Участь філософії у публічному дискурсі за межами академічного середовища стає невід'ємною формою її позиціонування у культурі. Завдяки впливу філософії на громадську свідомість, відбувається денатуралізація сприйняття суспільства та формується настанова на його зміну.

Прикладом однієї із стратегій сучасної філософії у галузі етики є прагматичний або аналітичний підходи, презентовані на семінарі німецьким соціологом Г. Йоасом і фінським фахівцем з етики – Т. Айраксіненом. У межах нашої теми їхні філософські позиції² цікаві з огляду на визначеність «практичної» спрямованості, з одного боку, а з іншого – як приклад евристичних можливостей різних стратегій мислення. Забігаючи наперед щодо методики викладання філософії у контексті її «практичного повороту», слід відзначити полідискурсивність як одну з її ключових засад. У цьому випадку прагматична та аналітична парадигми сучасного філософування є корисними практиками посилення ефективності мислення за рахунок посилення його строгості та логічності. Певне ігнорування англо-американської філософської традиції у практиці української філософії має бути подолане. Адже знайомство студентів із нею сприяє формуванню уявлення про мислення не лише як певну лінгвістичну вправність, а як відповідальну справу його раціонального вдосконалення.

Звісно, «практичний поворот» у сучасній філософії є проблемним та багатоаспектним питанням. Проте розгляд навіть деяких його ознак дає змогу більш чітко та зрозуміло визначити місце

¹ Матеріали ReSET Challenges Seminar «The practical turn in post-metaphysical philosophy: transformation of subject fields and analytic strategies». – Vilnius, August 18 – September 02, 2008.

² Див.: Joas H. Experience and value commitment: a pragmatic approach. – Vilnius, 2008; Йоас Х. Креативность действия. – СПб.: Алетея, 2005; Airaksinen T. Ethical toolbox. – Vilnius, 2008.

філософії у житті сучасної людини. Як на мене, цікавою ідеєю, що посилює «практичну» складову сучасного філософування, є ідея «натального повороту».

Цю ідею на семінарі презентувала білоруська дослідниця Т. Щитцова. На сьогодні ідея натальності як конституанти людського буття, що визначає його специфіку у якості розумового мислення, мови, дії, свободи (Х. Аренд, Е. Гуссерль), набуває дедалі більшої популярності. «Натальний поворот» розглядається як радикальна зміна методологічної настанови сучасної філософської рефлексії – від методологічного пріоритету смерті до методологічного пріоритету народження (Т. Щитцова). Натальність же визначається як «започаткованість» людського буття, його сутнісна риса, завдяки якій людина постає як сутність, що через мислення породжує мову та дію (Х. Санер)¹.

Визнання методологічного значення народження у філософській рефлексії дає змогу впевненіше говорити про «примирення» антропології та онтології. Суть цього «примирення» полягає як в обґрунтуванні онтологічної природи антропологічних феноменів, так і у виявленні антропологічної складової мислення про буття (або іншими словами, метафізики у гайдегґерівському сенсі). Беручи до уваги особливості людської ситуації через аналіз низки антропологічних подій (народження, смерть, хвороба, вік, стать, старість)², вдасться певним чином розвіяти сумнів щодо відсутності антропологічної перспективи у філософії. Адже заява про метафізичну «смерть людини» (Фуко, Дерріда) позбавляє філософію сенсу розмірковувати про людину. Натомість уведення антропологічного виміру у мислення про буття надає філософії антропологічної перспективи. Т. Щитцова стверджує, що народження може розглядатися як регулятивний факт, адже народження – це входження у світ. Звідси, первинний смисл «натального повороту», висновує дослідниця, полягає у тому, що народження стає позитивним регулятивним фактом для мислення. Така антропологізація онтології сприяє посиленню «практичної» настанови філософії, адже, вбачаючи в останній інструмент аналізу ситуації людського життя, студент напевно чи вважатиме предмет філософії «непотрібним».

¹ Див.: Матеріали ReSET Challenges Seminar «The practical turn in post-metaphysical philosophy: transformation of subject fields and analytic strategies». – Vilnius, August 18 – September 02, 2008.

² Див.: Гомілко О. Є. Метафізика тілесності. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 231–251.

Проте міркування про «практичність» філософії та про її «практичний поворот» будуть неповними без аналізу практичних шляхів втілення цієї настанови сучасного філософування у викладацькій роботі. Розглянемо пропозиції, представлені на семінарі викладачами філософії з Гельсінського університету. Вище вже йшлося про проблему викладання філософії, що стосується відкритості її положень та запитального характеру її змісту. Намагання дати «найбільш повний обсяг філософських знань» нерідко обертається невдачею та наріканнями студентів щодо складності та незрозумілості предмета.

Така узагальнювальна стратегія викладання філософії (про все і про всіх) наразі виглядає анахронічною та малоефективною. Множинність дискурсивних стратегій сучасної філософії вимагає її перегляду і заміни. Формування критичного мислення зумовлює трансформації традиційного «віч-на-віч» (face-to-face) методу викладання філософії як такого, що недостатньо актуалізує «практичність» філософії.

Головною передумовою зміни методів викладання філософії у сучасному університеті є визнання їх гнучкості та використання Інтернет-можливостей. Пригадаймо визначення філософії і як вчення, і як мислення. Адже вже у своїх витоків філософія позиціонувала себе у цій подвійній іпостасі. Приклад Сократа найбільш показовий щодо того, що філософія може поставати як справа, що опікується мисленням. Натомість філософія Аристотеля демонструє взірець філософського вчення. Отже, важливо від початку виразити студентам цю особливість філософії й обґрунтувати вибір у викладанні того аспекту філософії, що найбільше відповідає їхнім очікуванням. Тут ідеться не про доповнення одного аспекту іншим, а про виявлення одного через інший. Таким чином, ми уникаємо протиставлення історичного (як того, що репрезентує вчення та ідеї) та методологічно-функціонального (як того, що репрезентує спосіб розширення можливостей мислення) аспектів філософії. Традиційно у викладанні філософії домінує історичний аспект. Його мета полягає у забезпеченні студентів конкретними знаннями з філософії. Але, беручи до уваги «практичну» настанову філософії, важливо також сформулювати філософські вправності та вміння студентів. Кожний викладач знає, як нелегко розкрити зміст того чи того філософського вчення (історичний аспект філософії). Набагато складніше показати, як ці ідеї мислилися (методологіч-

ний аспект філософії). Але найважче навчити студентів мислити по-філософськи (функціональний аспект філософії). Питання про те, як утримати ці три аспекти філософії у викладацькій практиці в єдності, переконавши студентів, що філософія – цікавий та потрібний предмет, стало важливою темою дискусії на семінарі.

Принциповою позицію згаданих фінських філософів є вимога залучення до викладання філософії сучасних Інтернет-можливостей, які дають змогу продовжити дискусії, що відбуваються в університетській аудиторії, у більш широкому та різноманітному просторі. Важливою тезою, на яку спираються прихильники залучення мережевого навчання, є визначення останнього як такого процесу, де більшу увагу зосереджено не на тому, *що* робить викладач, а на тому, *як* працює студент. Головне завдання викладача полягає у створенні умов, що забезпечують продуктивне навчання студентів.

Одним із популярних сучасних методів викладання філософії є «змішане» навчання (*Blended Learning*)¹. Основною ідеєю останнього є залучення до процесу викладання таких різних видів навчальної активності, як аудиторні «віч-на-віч» заняття (*face-to-face classrooms*), активне мережеве навчання (*live elearning*) та самостійна робота (*self-paced learning*). «Змішане» навчання – це не просто застосування у викладанні «технічних засобів». Згадаймо, що застосування останніх було однією із суворих вимог і в радянській філософській освіті. Навчальний фільм «Природа та суспільство» побачило не одно покоління студентів радянських вищих навчальних закладів у курсі історичного матеріалізму. Натомість, «змішане» навчання – це новий феномен у сучасній освіті. Його метою стає не стільки залучення сучасних комунікативно-інформаційних технологій, скільки зміна традиційного формату університетського навчання. «Змішане» навчання допомагає поєднати історично розділені методи викладання та навчання: традиційні «віч-на-віч» та «заочні» навчальні системи². Це дає змогу поступово виходити на межі університетських аудиторій, здійснювати перерозподіл відповідальності за навчальний процес між студентами та викладачами, формуючи статус «студентського рецензента» (*peers*), посилювати

¹ Див.: Bonk C. J. & Graham C. R. (Eds.) Handbook of blended learning: Global perspectives, local designs. – San Francisco, 2006.

² Joutsenvirta T. The Challenge of Blended Learning in a Research University // Матеріали ReSET Challenges Seminar «The practical turn in post-metaphysical philosophy: transformation of subject fields and analytic strategies». – Vilnius, August 18 – September 02, 2008.

відповідальність університетів за забезпечення «технічних» умов впровадження нових типів вкладання та навчання.

Значна роль Інтернет-можливостей у «змішаному» навчанні зумовлена тим, що справа філософії є не стільки справою мовлення, скільки письма. Відомо, що саме із часів Платона філософський текст стає осердям філософського дискурсу. Але значна кількість «позатекстового» письма залишається осторонь уваги студентів при засвоєнні предмета філософії, тоді як відомо, що аналіз листування багатьох класичних мислителів, особливо у ситуації перечитування традиційної філософії у контексті «постметафізичного» мислення, дає змогу виявити дотепер невідомі та несподівані аспекти їхнього мислення. Тому, окрім вивчення філософського тексту та засвоєння усної лекції, у процес викладання філософії мають бути залучені методи, які розширюють межі опанування студентами філософських знань. Наразі йдеться про подолання методичної настанови у викладанні філософії на абстрактного студента. На противагу їй пропонується настанова, яка спирається на соціальний характер філософування, коли кожна позиція узгоджується з іншою, враховуючи загальний контекст дискусії¹.

Тут ситуація «студент-викладач» принципово змінюється. Адже, коли ми вибудовуємо методику викладання філософії у напрямі актуалізації її соціальної природи, означена диспозиція поступається місцем іншій: студент – студенти – викладач.

Саме тут стають у пригоді новітні комунікаційні системи. Останні можуть бути ефективно використані у процесі навчання філософії завдяки кільком моментам. По-перше. Дотримуючись настанови про практичність філософії, важливо знайти такі форми викладання філософії, які б органічно вписувались у життєвий світ сучасних студентів. Важко уявити останніх без «мережевої» комунікації у будь-якій сфері їхнього життя. Форуми, блоги, Wikipedia, Myspace, Facebook тощо стають невід'ємною його складовою. По-друге, перевагою таких Інтернет-систем є те, що вони дають змогу реалізувати соціальний характер філософування через комунікацію в режимі письмової співпраці певної спільноти студентів у межах тієї чи іншої дискусії. Важливо, що присутність викладача тут

¹ Див.: *Neuvonen M. Teaching Philosophy with Social Media. A Short Introduction // Матеріали ReSET Challenges Seminar «The practical turn in post-metaphysical philosophy: transformation of subject fields and analytic strategies».* – Vilnius, August 18 – September 02, 2008.

значно скорочується, перевагу надають самотійній роботі студентів. Таким чином, простір і час лекційної «віч-на-віч» дискусії в аудиторії розширюється за рахунок залучення студентів до Інтернет-комунікативних форм навчання. Принагідно зауважимо, що під час лекції лише 10–30 відсотків уваги студентів концентрується на сприйнятті усної інформації, решту уваги звернено на тілесну мову, її тональну забарвленість, харизму викладача тощо¹. По-третє, прихильники застосування нових комунікаційних систем вбачають у них не чужорідну інновацію, а сучасну форму продовження традиції філософування, котра передбачає діалог, спілкування, листування, написання невеликих текстів (брошур, статей тощо). Без актуалізації останніх годі сподіватися на те, що студенти зможуть сприйняти філософію як практичне знання.

Нарешті, саме «мережеві» комунікативні системи дають змогу зреалізувати у викладанні філософії «індивідуальний» підхід до кожного студента. Хоча ця вимога не є новою, її реалізація у традиційному процесі викладання філософії є справою доволі складною (офісні години, що передбачають індивідуальне спілкування викладача зі студентами, не мають самотійної навчальної функції, а є додатком до вже існуючих форм робіт). Формування навичок мислення студентів уможлиблюється через залучення кожного із них до спільного процесу філософування. Читання текстів, написання письмової роботи та складання іспиту, що презентують основні форми традиційного викладання філософії, більшою мірою зорієнтовані на абстрактного студента, активність якого не залежить від роботи інших студентів і не визначається персональними відмінностями.

Тут, видається, можна було б заперечити тим, що існують семінарські заняття, у проведенні яких студенти мають брати активну участь, або лекції, у яких використовується інтерактивний метод, що також передбачає залучення студентів до дискусії. Але не варто ігнорувати той факт, що 30 відсотків студентів комфортніше почуватися через письмо та усне сприйняття, ніж у відкритій дискусії². Сором'язливість, особливості темпераменту та виховання, соціальний статус, фінансові статки, мовна спроможність, яка, за останніми даними когнітивних наук, не є прямим свідченням інтелектуальних здібностей людини (як відомо, гарні оратори не завжди виявлялись

¹ *Neuvonen M. Teaching Philosophy with Social Media. A Short Introduction.*

² Там само.

інтелектуально розвиненими особами), мають брати до уваги викладачі задля того, щоб створити продуктивні умови навчання філософії для більшості студентів. Напевне, кожен викладач пригадає тих сумлінних та уважних і на лекціях, і на семінарах студентів, котрим не вдається виявити свої знання повною мірою в усних дискусіях. Як правило, це стає для них психологічною травмою, а згодом блокує їхнє прагнення вивчати філософію. Філософії не вдасться подолати іміджу «абстрактного» знання, якщо і надалі студенти сприйматимуться у класичній парадигмі модерної філософії – лише як самосвідомий суб'єкт, а не як жива істота, що відрізняється від інших багатьма проявами своєї особистості.

Подолати певною мірою цю настанову і допомагає використання у викладанні філософії комунікативних «мережевих» систем. Адже, завдяки залученню таких навчальних платформ, як блоги, вікі та дискурсивні форуми, можна удосконалити викладання філософії саме у напрямі посилення її практичного характеру та орієнтацію на «постметафізичну» налаштованість сучасної філософської думки. Розглянемо, як працюють ці підходи. Почнемо з того, що змістовною базою Інтернет-систем, які використовуються у навчанні філософії, можуть стати записані на відео чи у форматі *mp3* та завантажені у Інтернет аудиторні лекції викладача. Очевидною перевагою такої практики є те, що можна дослівно відтворити ті фрагменти лекції, що викликали проблеми у сприйнятті, та спільними зусиллями їх прокоментувати в онлайн-режимі. У цьому випадку (особливо, коли йдеться про масові курси) активна участь викладача не передбачається, хоча і не виключається. Його основна відповідальність полягає у забезпеченні високопрофесійного рівня лекцій. Проте не лише прочитані лекції, а й інший філософський матеріал (тексти, програми, описи курсів тощо) може бути використаний на форумах або блогах як їх змістовна база.

Наприклад, використовуючи блоги, студенти заохочуються працювати невеликими групами. Це дає їм змогу, по-перше, посилити відповідальність за власні думки та вміння їх висловити письмово, по-друге, відчувати власну гідність як рівноправного учасника професійного дискурсу, по-третє, залучитись у змагальний процес вдосконалення навичок філософування. У цьому випадку функція викладача зводиться переважно до реєстратора роботи студентів у блогах. Це дає можливість простежити її якість та динаміку, що є

важливою складовою фінальної оцінки. Робота у звичному для сучасних студентів форматі *Wikipedia* надає ті переваги у вивченні філософії, що допомагають формувати такі важливі навички філософської справи, як написання текстів, їх редагування та коментування. Адже допускається не тільки імітація формату *Wikipedia*, а й безпосереднє залучення студентів до обговорення та редагування (а, можливо, і написання) наявних у ній статей про філософів.

Важливо, що здійснюється цей процес у співпраці студентів та у публічній площині. Останній момент є особливо принциповим для нашої дійсності, де плагіат та списування рясно квітнуть в університетах, не дістаючи ні правового, ні морального опору. Відтак, виховання відповідальності за коректність використання чужого інтелектуального капіталу має скласти важливий напрям викладацької стратегії. Використання блогів та вікі надає можливість студентам самотійно залучитися до реального процесу філософування, стати його відповідальним учасником із тим, щоб навчитися філософії у контексті власних професійних та особистісних перспектив. Звичайно, використання «змішаного» навчання є новою та проблемною справою у викладанні філософії – і через технічні обмеження, і через ставлення студентів. Адже для успішного його застосування передбачається їхня власна ініціатива та самотійна робота. Зафіксовані у строгий навчальний розклад лекції та семінари звільняють студентів від обов'язку брати на себе відповідальність за свій робочий режим. За них вирішують деканат і викладач. Винесення значної частини викладання філософії за межі університетської аудиторії є тим вторгненням у звичний життєвий світ студентів, яке дає змогу здолати неперелазну стіну між навчанням і життям. Як результат, філософія постає практичною сферою знань, що забезпечує мислення, виявляється, з одного боку, надійним захистом від маніпуляцій та брехні сучасного світу, а з іншого – допомагає знайти шлях до щастя та злагоди у житті кожної людини та світу в цілому.